

Modelele europene de civilizație și iradierea lor în Evul Mediu: cazul românilor*

Acad. Ioan-Aurel Pop
Președintele Academiei Române

Europa medievală s-a împărțit (în mod oficial la 1054) în Occidentul latin și Orientul bizantin (bizantino-slav), creând falii de civilizații complementare. Românii s-au născut și s-au afirmat ca popor în regiunea de interferență a celor două curente.

Etnogeneza

Românii sunt un popor romanic și s-au născut, ca orice popor romanic, în mileniul I al erei creștine (între secolele I-II și VIII-IX), printr-un îndelungat și complex proces istoric, în urma cuceririi Daciei de către romani. Zona de formare este un spațiu vast, situat în regiunea carpato-danubiană și pontico-balcanică, restructurat apoi cu precădere la nordul Dunării de Jos, până spre Carpații Păduroși și de la valea Tisei până la valea Nistrului. Elementele etnice principale din care s-au constituit românii sunt analoage celor care stau la baza tuturor popoarelor romanice: elementul vechi, băstinaș, preroman, adică daco-geții, ramura nordică a tracilor (la francezi, elementul acesta preroman a fost format din gali sau celți, la spanioli din celtiberi etc.); elementul cuceritor, romanii (numitorul comun al tuturor popoarelor romanice europene); elementul migrator, adică slavii (în cazul popoarelor romanice occidentale, componentele migratoare au fost germanice: francii pentru francezi, vizigoții pentru spanioli, ostrogoții și longobarzii pentru italieni etc.).

Numele de român și de vlah

Ca majoritatea popoarelor, românii au avut până relativ recent un dublu nume etnic (etno-

nim), unul dat lor de ei înșiși și un altul dat de străini. Denumirea proprie este „rumân” sau, de la umanism încoace, „român”, termen moștenit în limba română din latinescul *romanus* și folosit de români pentru a se numi pe sine de la începutul existenței lor ca popor. Există destule mărturii medievale care atestă, începând cu secolele XIII-XIV, faptul că locuitorii de la Dunăre și Carpați se chemau pe sine români și, mai mult, că unii dintre ei erau conștienți de descendența lor romană sau, altfel spus, aveau conștiința romanității lor. Străinii însă – în primul rând vecinii bizantini, slavi, maghiari, germani etc. – le-au spus românilor „vlahi” sau cu termeni similari, derivați, cum ar fi „blaci”, „valahi”, „volohi”, „vlasi”, „olahok”, „Walachen”, „ilac”, „oulagh” etc., răspândiți apoi și în rândul popoarelor occidentale.

Latinitate și slavonism

Românii s-au aflat, de la finalul etnogenezei lor (secolele VIII-IX), la frontiera dintre cele două mari arii culturale și confesionale ale Europei, aria latină și catolică, pe de o parte, și aria bizantino-slavă și ortodoxă, pe de alta.

Chestiunea slavonismului cultural la românii medievali este, cred, o temă care poate lămuri o serie dintre aceste nedumeriri, poate face mai inteligibilă identitatea românească și poate arunca lumină asupra raporturilor cultural-religioase dintre Apusul catolic și Răsăritul ortodox. Nu este simplu de clarificat chestiunea acestui slavonism cultural, legat de numele unui popor de origine romană, vorbitor al unei limbi neolatine, cu un nume etnic (etnonim) provenit indiscutabil de

*Alocuțiune susținută la cea de a XX-a ediție a Seminarului academic internațional „Penser l'Europe”, cu tema „A gândi Europa – a gândi lumea” (28-29 septembrie, Aula Academiei Române)

la cel al Cetății Eterne – Roma – și al statului tricontinental făurit de ea. Slavonismul cultural nu poate fi însă despărțit total de ortodoxie în cazul românilor, pentru că ortodoxia a fost în mare măsură vectorul slavonismului. De aceea, prima întrebare la care trebuie răspuns este: cum au ajuns românii – popor romanic și latinofon – să fie de credință ortodoxă?

Creștinarea latină

Spre deosebire de toți vecinii lor, românii nu au o dată precisă, simbolică, a creștinării lor, deoarece ei nu au fost creștinați prin voința unui conducător, botezat la un moment dat (ca la bulgari/protobulgari, ruși, sârbi, unguri etc.). Românii s-au creștinat treptat, pe parcursul câtorva secole, începând cu strămoșii lor daco-romani, cu unii dintre coloniști, veniți în secolele II–III, în provincia Dacia *ex toto orbe romano*. Această creștinare parțială, sporadică, secretă și neorganizată, realizată din aproape în aproape, din om în om, în condițiile grele ale persecuțiilor, a primit un impuls deosebit după Edictul de la Mediolanum, azi Milano (313).

Biserica bizantino-slavă

Țaratul bulgar, extinzându-și temporar dominația politică (în secolele IX–X) și asupra unor regiuni întinse de la nordul Dunării de Jos, inclusiv în sudul Transilvaniei, va fi și impus în aceste zone, în colaborare cu ierarhia sa religioasă, propriul tip de organizare a bisericii. Această organizare includea, alături de alte elemente, și limba cultului. Or, în ultimele două decenii ale secolului al IX-lea, grație activității desfășurate de Clement și Naum (discipolii fraților Chiril și Metodie), veniți din Moravia și Pannonia, alfabetul chirilic se generalizează în Bulgaria, drept haină firească a limbii slave, recunoscute în Commonwealth-ul bizantin – cum ar zice Dimitri Obolensky – drept limbă canonică de cult, alături de greacă. În acest fel, în biserica de limbă și de tradiție latină a românilor – biserică populară, fără organizare canonică – începe să se impună modelul bizantino-slav sud-dunărean.

Cum s-a ajuns de la liturghia slavă la cultura scrisă în limba slavonă? Destul de ușor! În evul mediu – cum se știe – mai ales în Răsărit, nu se poate imagina cultura scrisă în afara bisericii.

Biserica era marea patroană a culturii, a tuturor compartimentelor sale. Odată adoptată liturghia slavonă – adică limba slavonă ca limbă a cultului – și celelalte produse scrise s-au adaptat modelului slavon. Așadar, deși slavonismul etnic dispare la nord de Dunăre în secolele XII–XIII, românii au păstrat ca pe o prețioasă tradiție cultura bisericească și politică a slavilor încă vreo patru secole, iar alfabetul chirilic până pe la jumătatea secolului al XIX-lea. O mărturie impresionantă a acestui dualism medieval al românilor, cu o limbă cultă scrisă (slava) și o limbă vernaculară vorbită (româna, de origine latină), datează de dinainte de 1473 și aparține lui Nicolae, episcop de Modruša, un apropiat colaborator al papei Pius al II-lea.

Slavonismul cultural

În acest spirit, perioada slavonă la români nu trebuie privită ca un accident al istoriei, ci ca o realitate de mai multe secole, fascinantă din unele puncte de vedere, rezultat al specificului „frontierei”. Românii au fost în Evul Mediu un popor romanic de credință ortodoxă și de cultură slavonă (este vorba de cultura elitelor), în primul rând datorită geografiei și apoi datorită istoriei. Așezat geografic în aria de influență bizantină, dar în vecinătatea imediată a celei latine, era firesc ca acest popor să oscileze un timp, dar apoi să aparțină sub aspect bisericesc și cultural Bizanțului. Influența bizantină a fost însă mediată de slavi, așezați geografic între Bizanț și români. Bizanțul a fost cel mai important centru de cultură în Europa la începuturile Evului Mediu. În plus, din secolul al XVI-lea, odată cu formarea ideologiei „celei de-a treia Rome” – Moscova – slavonismul românilor a primit impuls și sprijin și dinspre Răsărit.

Sincronizarea cu lumea occidentală

Începuturile culturii scrise în limba română se produc în secolul al XV-lea, prin anumite texte religioase rotacizante, elaborate tot în Transilvania, regiunea cu cele mai puternice influențe occidentale. Tot aici apar și primele școli românești, primele traduceri de cărți în românește, aici se trece la primele tipărituri românești, ca și la scrierea cu caractere latine. Din secolul al XVI-lea începând, influența Occidentului latin și neolatin devine tot mai puternică (cu precădere în Tran-

silvania) și odată cu aceasta se restrânge aria slavonismului cultural la români. Cronicarii secolului al XVII-lea scriu în limba română, Dimitrie Cantemir (principe al Moldovei) este un preiluminist, membru al Academiei din Berlin, care folosește mult latina și româna, iar unirea românilor transilvani cu biserica Romei (1697–1701) și Școala Ardeleană – principalul curent iluminist românesc – apropie cultura românească și mai mult de Occident. Prin aceasta, după mai multe secole de slavonism cultural și bisericesc, poporul român își sincronizează cultura cu specificul său neolatin.

Prima „revoluție” în acest sens s-a produs prin românii transilvăneni, deveniți greco-catolici și promotori ai curentului iluminist, în secolul al XVIII-lea, în legătură cu latinitatea clasică și cu Roma. Curentul latinist, deși exagerat la un moment dat, a făcut din nou vizibilă între români și în Europa romanitatea românilor și latinitatea limbii române, contribuind și la impunerea definitivă și generalizată a alfabetului latin. El a demonstrat absurditatea perpetuării unui veșmânt slav pentru o limbă neolatină. Ca urmare, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, după mai bine de două secole de dualism alfabetic (încă din secolul al XVI-lea, se scria în românește, sporadic, și cu alfabet latin), s-a impus oficial uzul exclusiv al literelor latine.

Însă cea mai intensă și eficientă reapropiere a românilor de Occident, adică de vechile lor rădăcini – cum se spunea în ideologia națională a vremii – s-a produs în secolul al XIX-lea, grație influenței franceze din Principatele Dunărene și apoi din România. Un fapt interesant este că această influență a venit parțial în timpul ocupației ruse a Principatelor Dunărene (1828–1834),

odată cu demnitarii și ofițerii ruși, vorbitori de franceză și pătrunși de modelul francez. Ulterior însă, generații întregi de tineri români, mai ales fii de boieri, de orășeni înstăriți și de intelectuali, au studiat în Franța, de unde s-au întors nu numai cu serioase cunoștințe în varii domenii, ci și cu limba lui Voltaire, pe care au continuat s-o vorbească și s-o răspândească. Din secolul al XIX-lea până recent, inclusiv în marea parte a deceniilor comuniste, principala limbă străină studiată în școlile din România a fost franceza. Ea a fost nu numai vectorul unei înalte civilizații și a unei mari culturi, devenită „clasică” în sens de model, ci și simbolul lumii occidentale, de care anumite curente, tendințe și forțe – mai ales comunismul – încercau să-i izoleze pe români. Și astăzi, România este principala țară francofonă din Europa Centrală și Orientală. Mai mult, în cultura modernă românească, curentul cultural-ideologic care privilegia latinitatea, legăturile cu Occidentul, sincronizarea României cu structurile moderne europene era unul modern, pragmatic și progresist, pe când curentul care susținea originea dacică, autohtonismul, tradiția bizantino-slavă marca un trend conservator, paseist, letargic. Până la urmă, din îmbinarea caracteristicilor celor două curente s-a născut specificul național românesc. Prin originea romană, limba neolatină, numele de român (moștenit din latinescul *romanus*), creștinarea în haină latină, românii aparțin Occidentului, iar prin organizarea Bisericii, limba slavonă ca limbă a cultului, cancelariilor și culturii medievale, alfabetul chirilic (folosit până în secolul al XIX-lea), românii aparțin Orientului european. Simbioza și sinteza produse în cazul românilor reprezintă o punte de legătură între cele două Europe și o cale de consolidare a dialogului continental.